

6. К истории одного загадочного документа // Исторические записки. 1942 № 13. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Litva/XV/1400-1420/Artikuly1413/text.phtml?id=2267>
7. Привилегии Владислава Ягайлы 1430 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dziedzictwo.polska.pl/katalog/skarb,Przywilej_jednenski_Wladyslawa_Jagielly_z_dnia_4_III_1430_roku,gid,175594,cid,560.htm
8. Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 год / Под ред. В. Антоновича и К. Козловского. – К.: В университетской типографии, 1868. – С. 3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://litorpys.org.ua/gramvkl/gra02.htm>
9. Собрание государственных и частных актов, касающихся Литвы и соединенных с ней владений 1387-1710 гг. /под ред. М. Круповича. Ч. 1 – Вильно, 1858. – С. 18.

Єнур М. В., ОНУ ім. І. І. Мечникова

ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЄВРЕЇВ ТА ЗА ЗЛОЧИНИ ЄВРЕЇВ У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ

В статті досліджується інститут покарання, який діяв в єврейських общинах Великого князівства Литовського в XIV-XVI ст. Підкреслюється, що євреям вдалося зберегти автономію судопроцесу, яке провадилося на основі єврейського законодавства. Характеризуються види злочинів і покарань, які застосовувалися до євреїв відповідно до цього законодавства. Розглядаються державні акти Великого князівства Литовського, спрямовані на захист прав і привілеїв єврейського населення.

The institute of punishment, which operated in Jewish communities of the Grand Duchy of Lithuania in XIV – XVI centuries, is probed in the article. It is underlined that jewish succeeded to save the autonomy of the legal proceeding which was conducted on the basis of the Jewish legislation. The types of crimes and punishments which was used to jewish in accordance with this legislation are characterized. The state acts of the Grand Duchy of Lithuania, directed on defence right privileges of the Jewish population.

Литовські, українські та білоруські землі стали логічним продовженням і завершенням міграційного шляху європейського єврейського населення. Наприкінці XIV ст. у Великому князівстві Литовському (далі – ВКЛ) існувало щонайменше п'ять єврейських громад: Троки/Тракай, Брест, Гродно, Луцьк, Володимир [1, с. 84].

У подальшому число єврейських громад на українських землях ВКЛ зростає. У 1447 р. вперше у писаних джерелах згадується єврейська громада Острога, у 1465 р. – Кам'янця-Подільського, у 1500 р. – Бучача та Меджибожа. У 1532 р. єврейська громада виникла у Вінниці, в 1540 р. – у Барі, в 1551 р. – у Брацлаві. У 1565 р. вперше згадується єврейська громада Хмельника, Шарошки, у 1569 р. – Пробужни.

Слід зробити застереження, що мова йде тільки про оформлені належним чином єврейські громади. В реальності карта розселення євреїв була набагато більшою. Багато євреїв, формально приписані до усталеної громади, проживали в інших містах та містечках ВКЛ, зрозуміло, якщо проти цього не заперечували їх власники. Так, із праць А. П. Грицкевича відомо, що євреї проживали не тільки у великокнязівських, але й у магнатських містах та містечках Білорусі, підпорядковуючись магнатській адміністрації [2, с. 52]. Подібною була ситуація і в українських містах.

З 1569 р. євреї ВКЛ отримали право, яке польські євреї мали ще з 1538 р., тобто, оселятися у будь-якому місті, з дозволу його адміністрації [3, с. 115]. Всього, за підрахунками істориків, у середині XVI ст. на території ВКЛ проживало 20 тис. євреїв; в містах та містечках вони склали від 2 до 20 відсотків населення [4, с. 164]. Найбільшими на білоруських землях були Брестська, Віленська, Гродненська, Мінська громади.

Першим документом, який регулював юридичний статус євреїв у Великому князівстві Литовському, був привілей великого князя Вітовта від 1388 р.

Цим привілеєм євреям надавалося право власної юрисдикції по цивільних і дрібних кримінальних справах згідно з національним правом. За єврейським звичаєвим правом, суди були одноступеневими, виборними, діяли на засадах колегіальності. Суддями обиралися представники кагалу (звідси назва суддів – "кагальні судді", або "старші судді єврейські", "школьники"), на чолі колегії стояв рабин, затверджений місцевим городським урядом або вйтом. Суд відбувався за єврейським правом.

Віруючі євреї вважали для себе обов'язковим у своїх відносинах всередині громади керуватися нормами свого, освяченого релігією права. Джерелами права в єврейських громадах були Талмуд і чисельні праці юридичного характеру, створені рабинами. Ці праці мають форму коментарів до Талмуду, збірок респонсів (умотивованих рішень по окремих казусах, що мали місце на практиці), систематичних збірок монографічного характеру, кодексів. У цих джерелах правові норми

містяться поряд із нормами релігійно-обрядовими й етичними, однак і формально, і за змістом правові норми виділялися. Найбільш поширеними були кодекси "Jad Nachasaka" Маймоніда (XII ст.), "Turim" Якова Бен-Ашера (XIV ст.), "Schulchan Aruch" Йосифа Каро (XVI ст.). Ці кодекси мали великий авторитет у сучасників і неодноразово коментувалися. Єврейські громади ВКЛ керувалися ними у своєму внутрішньому правовому житті.

Кримінальне право не стало такою ретельно розробленою системою, як право цивільне, оскільки воно втратило практичне значення для єврейських громад: при виникненні справ між євреєм і християнином зверталися до державного суду – центрального або регіонального; у випадках вчинення євреями тяжких кримінальних злочинів справа також розглядалася державними судами. Однак дрібні кримінальні справи розглядалися в єврейських судах рабинами; вони ж і накладали покарання на членів громади.

Ще за Мойсеевим вченням, у єврейському кримінальному праві сформувалися принципи загальної рівності перед кримінальним законом, індивідуалізації покарання. Існувало поняття про форми вини (умисна і не умисна дія), про підстави звільнення від покарання. Такими підставами були вчинення злочинної дії внаслідок примусу або необхідної оборони, вчинення випадкового вбивства, а також розумова неповноцінність і глухота правопорушника. Мойсееві закони передбачають такі види покарання, як смертну кару (за вбивство, перелюбство, кровозміщення, непокору батькам, поклоніння ідолам, богохульство), тілесні покарання (за принципом таліону), штрафи (за крадіжку, незаконне привласнення майна), вигнання (за необережне вбивство).

Однак між приписами і практикою існувала істотна різниця. Насамперед, це було пов'язане із тим, що єврейські суди були позбавлені юрисдикції у тяжких кримінальних справах. Тож у Талмуді переважає така тенденція: краще не покарати винуватого, ніж покарати невинного. Карною є лише закінчена дія, не караються евентуальний умисел і замах; не карається бездіяльність. Для карності результат дії має бути явним, реальним, тож не караються, наприклад, словесні образи, оскільки вони не залишають матеріального сліду. Причинний зв'язок між дією і результатом має бути безпосереднім, прямим, тому не караються пособництво і підбурювання.

Прикладом засобів, за допомогою яких єврейське право намагається зберегти життя звинуваченому, є унікальний інститут попередження – "hatraah". Його сутність полягає у тому, що для застосування

смертної кари або тілесного покарання необхідно мати прями докази умислу з боку злочинця. Як внутрішній психологічний процес умисел не може бути підтверджений свідками-очевидцями (а це є єдиним визнаним Талмудом доказом по кримінальних справах), тому для його констатування створений своєрідний прийом. Людину, яка має намір вчинити злочин, свідок або інша особа попереджає, що дана дія заборонена під страхом такого-то покарання. Якщо після такого попередження злочин буде вчинений, то вважається, що умисел доведений.

Проте більш ригористична течія у Талмуді цим не задовольняється. Її прихильники вважають, що злочинець міг і не зрозуміти змісту зробленого попередження, тому для безспірного констатування необхідно, щоб злочинець, вислухавши попередження, відповів: "Так, я розумію це попередження".

Особи, визнані винуватими в убивстві, але яким не було зроблене попередження, не підлягають смертній карі, їх карають ув'язненням. Винуваті в інших злочинах за відсутності попередження могли навіть взагалі звільнюватися від покарання.

Тож Талмуд, в принципі зберігаючи смертну кару, всіляко намагається не допустити її застосування на практиці. Основним видом покарання на практиці були грошові стягнення. В єврейських громадах Литовсько-Руської держави штрафи були майже єдиним видом покарання. Сума штрафу, як правило, дорівнювала подвійній вартості краденого. Іноді накладалися штрафи у розмірі, що перевищував вартість речі у чотири або у п'ять разів. Поширеним був штраф у розмірі 5/4 вартості речі.

Отже, мікросистема покарань в єврейських громадах формувалася на підставі норм єврейського права. Межі дії цієї мікросистеми окреслювалися за етнонаціональною ознакою.

Проте, починаючи з XIV ст., коли було створено правові основи поселення та проживання євреїв у ВКЛ держава все активніше намагається підпорядкувати євреїв загальнодержавним нормам, в тому числі і при призначенні покарання за здійснення злочинів, перш за все, проти євреїв. Видані князем Вітовтом Брестський та Тракайський (1388), Гродненський (1389) привілеї суттєво відрізнялися між собою. Брестський та подібний до нього тракайський привілеї мали генеральний, загальнодержавний характер, гродненський же привілеї був суто локаційною грамотою [5, с. 169]. Привілеї великого князя Вітовта є дуже подібними до привілеїв Казимира Великого. Як доводив Ф. І. Леонтович, привілеї цей майже дослівно повторював

привілей Болеслава Побожного [6, с. 17]. Порівняльний постатейний аналіз привілеїв Вітовта та привілея Болеслава Побожного здійснив також С. О. Бершадський [7, док. № 1. – С. 2-25]. Але, на його думку, який вважав, що Брестський привілей скоріше нагадує грамоту чеського короля Оттокара празьким євреям (1264 р.) та грамоту Генріха Свідницького сілезьким євреям (1298 р). Порівнюючи ці документи, можна зробити висновок про наявність певної спільної європейської традиції регулювання правового статусу єврейського населення у той час. Не в останню чергу це було пов'язане з тим, що саме Німеччина та Чехія (Моравія) були основними вихідними пунктами єврейської еміграції до Польщі та ВКЛ (аж до того, що у Кракові у досліджуваний період існували дві громади – "чеських" та "ляських" євреїв).

Єврейське судове право базувалося на суворій забороні передавати свої справи до неєврейських судів, що своїм витоком мала біблійний припис, а саме слова Бога, адресовані Мойсею: "А оце закони, що ти викладеш перед ними" (Вихід, 21, 1), тобто євреями. М. Елон зазначає, що у цьому питанні знавці єврейського права – Галахи – та керівники єврейських громад проявляли особливу суворість. Ця заборона була свого роду кріпосною стіною для збереження єврейських судових установ. Правосуддя розглядалось як "божа справа", тому звернення до іновірного суду дорівнювалося до возвеличення чужих богів і водночас заперечення Тори та опоганенню імені Божого. "Будь-хто, хто звернувся до суддів ідолопоклонників та їхніх судових установ, навіть у тих випадках, коли їхні закони подібні до законів Ізраїлю, – поганець, і він немовби зганьбив, прокляв і підняв руку на Тору нашого вівочителя Мойсея", – писав один із провідних знавців Галахи Рамбан (1195 – 1270) [8, с. 45].

Майже всі великокнязівські привілеї містили кримінально-правові гарантії особистих прав євреїв. Убивство єврея християнином каралось як убивство шляхтича, тобто вбивця карався на смерть з конфіскацією майна. Логіка конструювання цієї норми, попри всі гострі суперечки, які вона викликала у середньовічному суспільстві, була вірною з позицій саме станового суспільства. Адже вважалося, що євреї підлягають юрисдикції князя, вони є "княжими людьми". Отже, злочини проти них – це злочини проти королівської волі. Прикладом застосування такої норми можна назвати рішення великокнязівського суду, винесене у лютому 1541 р., коли бояри Лепунські були засуджені до виплати шляхетської головщини за вбивство Голаша Данькевича та Тобіаша Мойшевича [7, док. № 289. – С. 283-287].

Нанесення поранень єврею євреєм каралося штрафом на користь старости, а такий же злочин, вчинений християнином проти єврея, тягнув за собою штраф на користь князя ("вина") та винагороду потерпілому. Думається, така різниця в "адресаті" грошового стягнення обумовлена тим, що староста розглядався як єврейський суддя, отже тому він мав право на штраф, який виникав у разі конфлікту між євреями.

У разі, коли вбивця єврея не був достеменно відомий, але наявним був підозрюваний у цьому злочині, привілей гарантував застосування від імені великого князя певних заходів (очевидно, катування з метою з'ясування істини у справі [3, с. 231]), що відповідало земському, тобто загальнодержавному праву. Норма про покарання за згвалтування єврейки конструювалася шляхом прямої відсилки до земського права. Земське право передбачало смертну кару за цей злочин з можливою заміною її укладенням шлюбу у разі бажання потерпілої. Аналогічно встановлювалося покарання за викрадення (вбивство, дослівно – "окормлення", ймовірно, отруєння) дитини у євреїв: злочинець мав відповідати як крадій. Зважаючи на те, що крадіжка вище півкопи – 30 грошей – каралась смертю, за цей злочин була аналогічна кара.

Особисті права євреїв охоронялись і шляхом встановлення відповідальності у вигляді штрафу за нічний напад: у цьому випадку покарання ніс не тільки нападник, але й сусіди, які, незважаючи на крики, не надали допомоги потерпілому.

Таким чином, можна стверджувати, що євреям ВКЛ вдалося зберегти дію свого права і юрисдикцію своїх судів і, в той же час, добитися від держави привілеїв, норми яких охороняли євреїв від злочинних посягань.

Література

1. Дубнов С. М. Краткая история евреев: Учебник еврейской истории для школы и самообразования. – Ч. III. Средние века и новое время в Европе. – 4-е изд. – СПб.: Тип. об-ва "Общественная польза", 1911.
2. Гришкевич А. П. Частновладельческие города Белоруссии в XIV-XVII вв. – Мн.: Наука и техника, 1975.
3. Бершадский С. А. Литовские евреи: История их юридического и общественного положения в Литве от Витовта до Люблинской унии 1388-1569 гг. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1883.
4. Евреи. По страницам истории/ Сост. С. Асиновский, Э. Иоффе. – Мн.: ООО "Завигар", 1997.
5. Крумаленко М. В. Правовой статус этнорелигиозных групп на украинских землях Великого князівства Литовського у XIV-XVII ст. – О.: Юридична література, 2008.

6. Леонтович Ф. И. Историческое исследование о правах литовско-русских евреев // Киевские университетские известия. – 1864. – № 3-4 (окремих відбиток).
7. Бершадский С. А. Документы и регесты к истории литовских евреев. – СПб., 1882. – Т. 1.
8. Элон М. Еврейское право / Под общей ред. И. Ю. Козлихина. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002.

Крумаленко М. В., МГУ

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЦИГАН У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ

Сегодня все европейское содружество дискутирует по поводу правового статуса цыган. Статья посвящена исследованию исторических корней формирования правового положения цыганского населения на украинских землях. Рассматривается процесс заселения украинских земель цыганами, особенности формирования их религиозного мировоззрения, анализируются нормы законодательства, регулирующие их правовое положение в Великом княжестве Литовском.

The legal status of gipsy groups is discussed all over European society today. The article is devoted to research of historical roots of forming of legal status of gipsy population on Ukrainian earths. The process of settling gipsy on Ukrainian earths, features that effected their religious world view, the norms of legislation that regulates their legal status in the Grand Duchy of Lithuania, are analysed.

Після свого розширення за рахунок країн Східної Європи Євросоюз зіткнувся з серйозною проблемою адаптації циганів. Перший саміт ЄС під головуванням глави Єврокомісії Жозе Баррозу, присвячений цій проблемі, пройшов 16 вересня 2010 р. в Брюсселі. Про масштаби циганської проблеми, з якою зіткнувся Євросоюз, прийнявши такі країни, як Болгарія, Румунія, Словаччина, Чехія і Угорщина, краще за все говорять цифри. Всього в світі не менше 18 мільйонів циганів. З них в Європі, в основному в її східній частині, – від 7 до 8 мільйонів. В Україні, за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, проживає 47,6 тис. ромів (циган) або 0,1 відсотка всього населення країни. Процеси демократизації суспільства, що відбуваються в Україні, відкрили широкі можливості й активізували у середовищі ромської громади конструктивні сили, які здатні впливати на вирішення проблем ромської спільноти. Відзначається певний рівень їхньої готовності до відродження своєї самобутності та усвідомлення своєї етнічної приналежності.